

МОТИВАЦІЯ В СТРУКТУРІ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті пропонується короткий аналіз різних підходів до сутності мотивації у структурі діяльності соціального працівника, а також розкриваються особливості впливу мотивації у соціокультурному середовищі на поведінку та вчинки людини.

Закономірність поведінки спеціаліста пов'язана з розкриттям мотиваційних тенденцій. Причому проблема мотивації включає не лише з'ясування первинних спонукальних сил людської активності, не лише певну "ідеальну" модель цілеспрямованих дій, але й усіх тих факторів, які спрямовують, регулюють, підтримують ці дії, чи, навпаки, змінюють їхню початкову спрямованість. При цьому, слід сказати, що ми не можемо зрозуміти соціальну поведінку індивіда без співвіднесення її з мотивами дій. Таким чином, поняття "мотивація" не може обмежуватися лише рамками психологічного аналізу, оскільки вона включає й інші аспекти людської поведінки: соціальний, соціально-економічний, морально-етичний.

Дана проблема, безперечно, викликає інтерес науковців різних галузей науки. Так, зокрема, англійський вчений З. Бауман [1] зазначає, що ця відмінність полягає у тих питаннях, які визначають точку зору, з позицій яких розглядається й описується мотивація. Якщо психологія вивчає мотивацію з позицій психічних явищ, то підхід соціології до проблеми мотивації — це бачення з боку суспільства. Педагогіка розглядає мотивацію як спонукальну силу до вмотивованої дії індивіда.

Сьогодні поняття мотивації розглядається в основному з двох позицій: як таке, що становить систему факторів, які детермінують поведінку (А. Адлер, А. Маслоу, В. Франк та ін.) і як характеристика процесу, що стимулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні (Э. Лоуер, Л. Портер, Х. Хекхаузен та ін.). На нашу думку, не варто робити таке розмежування, оскільки це дозволяє вичленувати певні ознаки, що характеризують соціокультурну мотивацію спеціаліста як соціокультурний процес, що детермінує соціальні дії індивіда і підтримує його соціальну поведінкову активність. При цьому використовуються різні категорії: дія, діяльність, поведінка, активність.

Звичайна активність людини безпосередньо проявляється у поведінці. Хоча цікавою є позиція Б. Скіннера, який відкидає теорії мотивації поведінки людини і стверджує, що вони по суті не включають відносин між процесом поведінки і обставинами, що оточують.

Всупереч даному твердженню відомий соціолог Н. Сорокін доводить, що для вивчення взаємодії людей повинні бути використані зміст і соціологічного, і психологічного, і педагогічного понять [2:47].

Зіставляючи суть понять "активність" і "діяльність", ми під діяльністю розуміємо специфічну форму ставлення людини до навколишнього світу і до самого себе, яке проявляється в доцільній зміні і перетворенні світу та людської свідомості. А змінюючи навколишній світ, людина змінює умови своєї життєдіяльності. Водночас трансформація реальності, у свою чергу, змінює умови і напрямки діяльності. Це дозволяє сказати, що поняття діяльності пов'язане з поняттям активності, але вони не є тотожними. Так, наприклад К.Абдулханова-Славська принципово відмежовує активність від діяльності, доводячи, що діяльність виходить із потреби в чомусь, активність — із потреби в діяльності. Активність мовби передуює діяльності в часі і супроводжує її протягом усього процесу.

Варто звернути увагу і на те, що діяльність відрізняється і від поведінки, хоча провести чітку межу між ними досить важко. Головна відмінність полягає в тому, що поведінка є не завжди цілеспрямованою, не завжди передбачає створення нового продукту, досить часто має пасивний характер; діяльність завжди цілеспрямована, активно передбачає створення нових продуктів. Причому В.Вебер вважає дією людську поведінку в тому випадку, якщо індивід, який діє, пов'язує з нею суб'єктивні інтереси [3: 403].

Слід зазначити, що "соціальна дія" подібно до будь-якої дії, на думку В.Вебера, може бути:

- цілеспрямованою, якщо в її основі закладено очікування певної поведінки предметів світу та інших людей і використання такої поведінки як "умов" чи "засобів" для досягнення реальної визначеної продуманої мети;
- ціннісно-раціональною, яка базується на вірі у незаперечну (естетичну, релігійну чи будь-яку іншу) домінуючу цінність певної поведінки як такої, незалежно від того, до чого вона призведе;
- ефективною, перш за все, емоційною, тобто утвореною афектом чи емоційним станом людини;
- традиційною, що базується на тривалій звичці.

Виходячи із наших завдань, важливою є ідея щодо усвідомленості людиною суті соціальної дії. Розуміння смислу соціальної дії, аналіз мотивації вчинків індивіда передбачає відповіді на низку питань: навіщо він здійснює той чи інший вчинок? Який мотив його дії?

Мотив, на відміну від мотивації, — це те, що належить самому суб'єктові поведінки, спонукає його до діяльності, те, заради чого вона відбувається. В той же час мотивація не обмежується лише спонукуванням, а уявляється і як, що регулює, спрямовує дію індивіда на досягнення для даного мотиву цільових станів і підтримує цю спрямованість.

Поведінка і діяльність людини спонукаються кількома мотивами, одні з яких є основними, домінуючими, а інші — підпорядкованими, іноді вони виконують функцію лише емоційної стимуляції. Вони

можуть перебувати у різних відносинах між собою. Вони спроможні посилювати чи послаблювати один одного, вступати у взаємні протиріччя і у протиріччя з наявними можливостями реалізації дії.

У працях науковців мотив тлумачиться і як усвідомлена потреба, і як предмет потреби, який ототожнюється з потребами. Причому, на думку психологів, у людини, згідно із концепцією "Я – особистість", від народження поступово з'являються і супроводжують особисте "доросління" такі класи потреб:

- потреби фізіологічні;
- потреби у безпеці й захисті;
- потреби у приналежності і любові (бути прийнятим іншими людьми, суспільством);
- потреби у повазі і самоповазі;
- потреби у самоактуалізації (розвиток власної особистості) [4].

При цьому А. Маслоу зазначає, що поняття мотиву є значно ширшим, ніж поняття потреби, і не зводиться до неї.

Серед означеної групи понять не може бути остронь і таке поняття, як ціль: це усвідомлений образ передбачуваного результату, на досягнення якого спрямована дія людини. До того ж ціль не лише повинна бути усвідомленою, але й прийнята конкретною людиною, а в нашому випадку спеціалістом. Адже постановка конкретної цілі, особливо в соціальній дії, пов'язана з прогнозуванням не лише результату діяльності, але й процесу її задоволення.

На нашу думку, потреби, мотиви, цілі є мотиваційно змінними, входять до структури мотивації. Запропонована свого часу Т. Парсоном система дії є спробою побудувати мотиваційну модель, наголошуючи на тому, що особистість здійснює й оцінює акти своєї поведінки з позицій її соціальних цінностей, принципів і норм, які у світі суспільної свідомості у процесі виховання й освіти перейшли в її індивідуальну свідомість, тобто усвідомлені нею як необхідні, доцільні і корисні для неї. Соціальні норми і цінності при цьому відіграють важливу роль одного із діючих механізмів взаємозв'язку поведінки особистості та інтересів суспільства.

У цьому плані викликає інтерес теорія Е.Гідденса, яка спрямована на розробку концептуальної схеми суб'єкта вмотивованої, цілеспрямованої діяльності і на прояв понять причини, цілі, мотиву, наміру, правил стосовно соціальної дії та на виявлення їх зв'язків із соціальною структурою. Ми погоджуємося з точкою зору Е. Гідденса, що соціальні структури, які складаються з дій людини і взаємовідносин, структурують їх повторюваність в часі і просторі. На кожну з них "впливають структурні характеристики наших суспільств, водночас відтворюються, і певною мірою змінюються ці структурні характеристики в наших діях" [5:23].

Поряд з цим не можна обійти концепцію соціального інтересу А. Адлера, яка перегукується з нашим дослідженням у плані того, що людина є соціальним витвором. Якщо людина хоче глибше зрозуміти свої дії з іншими людьми, а ще більше — соціально-культурний контекст, в якому вона живе. Таким чином, можна сказати, що соціальна дія індивіда (а саме вона є змістом соціальної взаємодії у практиці) детермінується ієрархією зовнішніх і внутрішніх мотивацій. Будь-яку форму поведінки можна пояснити як внутрішніми, так і зовнішніми детермінантами, індивід здійснює реалізацію своїх прагнень, виходячи із своїх інтересів і тих засобів, які йому пропонує суспільство. За допомогою цих засобів фахівець якраз і організовує свою поведінку і вона починає впливати на поведінку інших людей. При цьому фактори (мотиви, потреби, цілі, виміри, інтереси), які мовби зсередини від людини визначають її поведінку, називають *особистісними диспозиціями* або *диспозиційною мотивацією*, а стимули, що впливають із певної ситуації — *ситуаційною мотивацією*. Як доводить практика, до ситуативної мотивації слід віднести соціальну структуру культури, мистецтво, науку, культуру, систему прав, норм і цінностей.

На нашу думку, диспозиційна і ситуаційна мотивації є незалежними. Вони можуть актуалізуватися під впливом певної ситуації, і, навпаки, активізація певних диспозицій (мотивів, потреб), веде до зміни ситуації, точніше, її сприйняття суб'єктом. Його увага при цьому є вибірковою, а сам суб'єкт упереджено сприймає й оцінює ситуацію, виходячи із актуальних інтересів і потреб.

Цілком закономірно, що на практиці будь-яку дію людини доцільно розглядати не як реакцію на певні внутрішні чи зовнішні стимули, а як результат неперервної взаємодії її диспозицій з ситуацією. Це передбачає розгляд соціокультурної мотивації як циклічного процесу неперервного взаємного впливу і перетворення, в якому спеціаліст як суб'єкт дії і ситуація взаємно впливають один на одного. А отже, мотивація дії індивіда проявляється в більш складній і витонченій взаємодії біологічного, психічного і соціального і виступає в ролі соціокультурного феномена.

Особистість здійснює й оцінює акти своєї поведінки з точки зору тих соціальних цінностей, принципів і норм, які із сфери суспільної свідомості у процесі виховання й освіти перейшли в їхню індивідуальну свідомість, тобто усвідомлені нею як необхідні, доцільні і корисні для неї. Соціальні норми і цінності відіграють важливу роль як один із дієвих механізмів взаємозв'язку поведінки особистості та інтересів суспільства. Причому кожна соціальна група пов'язує цілі і способи їх досягнення з моральними і поведінковими нормами. Це дозволяє висловити думку про те, що впорядкованість функціонування суспільства можливе за умови суспільних цінностей і єдиної соціальної мотивації.

Без сумніву, соціальні норми є багатогранними, механізми їх впливу на поведінку особистості досить складні і в певних умовах навіть різноспрямовані, а тому в реальній поведінці, як правило, постає питання вибору, якою саме нормою слід скористатися в даній ситуації. Врешті-решт людина проявляє свою поведінку на підставі власного вибору як цілей, так і засобів їх досягнення. Проте свобода дій

визначається ззовні соціальним середовищем і відображає певний діапазон варіативності людських актів. Міра свободи багато в чому залежить від міри усвідомлення людиною діючих соціальних умов.

Не можна досліджувати мотивацію індивіда у відриві від соціальної реальності життя. Виявлення психо-соціалістичних структур, які створюють макросоціальний контекст дії, притаманної структуралістичній парадигмі, витoki якої простежуються в працях Е. Дюркгейма. дослідження поведінки людини з точки зору індивідуальних мотивів належить "розуміючій" соціології, яка бере свій початок від класичних праць М. Вебера.

Виходячи з теоретичних підходів, окреслених вище, можна говорити про соціокультурну мотивацію в соціальній роботі. При цьому слід зважати на той реальний факт, що соціальна робота сьогодні — це чітко визначена професійна діяльність, завдяки якій надається допомога певним прошаркам населення. Метою соціальної роботи є підвищення якості життя людей, що досягається різними шляхами: по-перше, шляхом створення умов з метою полегшення адаптації людей до існуючих умов життя; по-друге, шляхом зміни самих умов. Отже, соціальна робота передбачає як роботу з клієнтом, так і роботу з соціальним оточенням. Це дозволяє внести деякі уточнення щодо суті соціальної роботи: це інтегративна професійна діяльність щодо надання допомоги людині чи групі людей, спрямована на активізацію внутрішніх ресурсів людини на вирішення її власних проблем і створення сприятливих суспільних умов для досягнення цих цілей. Таке розуміння соціальної роботи передбачає такі основні її цілі:

- *зміна середовища* з метою створення умов, у яких клієнти можуть максимально проявити свої можливості й отримати все, що їм визначено законом;
- *створення умов*, за яких людина, незважаючи на становище, психологічний "зрив" чи життєву кризу, може жити, зберігаючи почуття власної гідності і поваги до себе з боку інших людей;
- *збільшення міри самостійності* клієнтів, їхнього самоствердження і спроможності контролювати своє життя та більш ефективно вирішувати проблеми, що з'являються.

Для опису способів, за допомогою яких люди можуть здійснювати більш повний контроль за своїм власним життям, використовується термін "активізація", який у широкому розумінні можна визначити як допомогу в розвитку самопомоги. У даному випадку в людини має бути досить актуалізована мотивація. Слід зазначити, що в основі соціальної роботи лежить певна система мотиваційних процесів, що дозволяє визначити рівні:

- мотивація суб'єкта соціальної роботи;
- мотивація об'єкта соціальної роботи;
- мотивування чи процес суб'єктно-об'єктної взаємодії в соціальній роботі.

Мотиваційний фактор передбачає перетворення знань, умінь і навичок в засоби особистісного і професійного зростання, тим самим посилюючи якість діяльності клієнта і якість діяльності соціального працівника як професіонала.

Виходячи з таких міркувань, можна стверджувати, що мотивація як соціокультурний феномен, дозволяє побачити детермінацію соціальних дій індивіда з точки зору впливу на нього системи правових норм і цінностей, рольового статусу, культурних традицій його включення в соціальні процеси.

Тому сьогодні потребує окремого дослідження суть і особливості системи мотивів, які варіюються залежно від клієнта, його потреб, ситуацій і професіоналізму соціального працівника. Це, зокрема, матеріальна мотивація, організаційна мотивація, соціальна та інформаційна мотивація. Їх поглиблене вивчення дозволить осмислити сутність поведінки і діяльності суб'єктів і об'єктів соціальної роботи.

*****

1. Бауман З. Мыслить социологически / Перев. с англ. Под. Ред. А.Ф.Филлипова. - М.: Аспект Пресс, 1996. – 376 с.
2. Сорокин Н. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Мысль, 1997.
3. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990.
4. Маслоу А. Психология бытия. Перв. с англ. – М.: "Рефа-бук", 1997.
5. Гидденс Э. Социология / Перев. С англ. К.: Основы, 1997.
6. Соціальна робота / За ред. В.П.Андрущенко. – В 7-ми кн. – К.: ДЦССМ, 2003.

Матеріал надійшов до редакції 7.04.2004 р.

Карпенко Е.Г. Мотивация в структуре деятельности социального работника.

В статье предлагается краткий анализ разных подходов к сущности мотивации в структуре деятельности социального работника, а также раскрываются особенности влияния мотивации в социокультурной среде на поведение и поступки человека.

Karpenko O.H. Motivation in the Structure of Activity of Social Scientists.

The article deals with the short analysis of different approaches to the essence of motivation in the structure of activity of social scientists, and also exposes the peculiarities of influence of motivation on behaviour and action of the person in the sociocultural sphere.